

ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 14, Sayı: 179, Ağustos 2026, s. 186-197

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.95443>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
16.07.2026

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.08.2026

Dr. Öğr. Üyesi Meryem KOYUN
Selçuk Üniversitesi, Karşılaştırmalı Edebiyat
meryemkoyun@selcuk.edu.tr
Orcid: 0000-0002-8906-3926

MOLIERE VE FERAİZCİZADE MEHMET ŞAKİR'DE ETKİ/TESİR

Öz

Modernleşmeyle birlikte gelişen iletişim olanakları, siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlardaki değişimlerle daha görünür hale gelen kültürlerarası etkileşimi daha kolay, hızlı ve etkin hale getirmiştir. Kültürlerarası etkileşimin yönü, niteliği ve boyutları, karşılaştırmalı edebiyat biliminin temel araştırma alanlarından biri olan etki/tesir araştırmaları ile belirlenip yorumlanabilmektedir. On yedinci yüzyılda tiyatro türünde eserler veren Molière; Hümanizm, Rönesans ve Reform hareketlerinin zeminini oluşturduğu Klasizm içinde, Eski Yunan ve Latin kaynaklarından beslenirken İtalyan ve İspanyol komedi tiyatrosundaki Commedia dell'arte" geleneğinden oldukça etkilenmiş; ancak "evrensel insan tabiatını yansıtmaya" ilkesi doğrultusunda karakter komedyası türünde özgün eserler kaleme almıştır. Benzer biçimde on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nde siyaset, toplum, kültür ve edebiyat alanlarında çeşitli değişim ve gelişimlerin olduğu önemli bir dönemdir. Bu dönemde Batı'ya gönderilen seyyahlar, elçiler ve devlet görevlileri sanat ve edebiyat alanındaki gelişmeleri de yakından takip ederek ülkemizde uygulamaya çalışmışlardır. Batı etkisi, Tanzimat ile birlikte edebiyatımıza yeni giren türler arasında en çok tiyatrodaki kendisini hissettirmiştir. Feraizcizade Mehmet Şakir bu dönemde Batı tiyatro geleneğinden yaralanarak özgün oyunlar kaleme alan yazarlarımızdandır. Çalışmada Molière'in farklı kültürlerden aldığı etkiler ile Feraizcizade Mehmet Şakir'in Molière ve Batı tiyatrosundan yararlanma biçimleri neden, sonuç ve boyutları bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Karşılaştırmalı Edebiyat, Molière, Feraizcizade Mehmet Şakir, Tiyatro, Etki/Tesir.

IMPACT / EFFECT ON MOLIÈRE AND FERAİZCİZADE MEHMET ŞAKİR

Abstract

Communication technologies that have developed with modernization have made intercultural interaction, which has become more visible with changes in political, economic and social fields, easier, faster and more effective. The direction, nature, and dimensions of intercultural interaction can be identified and interpreted through influence studies, which are one of the fundamental research areas of comparative literature. Molière, a playwright of the seventeenth century, drew inspiration from ancient Greek and Latin sources within the Classical movement, which was shaped by Humanism, the Renaissance, and the Reformation, while also being significantly influenced by the Italian and Spanish "Commedia dell'arte" tradition. However, in line with the principle of "reflecting universal human nature," he has written original works in the genre of character comedy. Similarly, the nineteenth century was a significant period in the Ottoman Empire, marked by various changes and developments in politics, society, culture, and literature. During this period, travelers sent to the West closely followed developments in art and literature and tried to implement them in our country. The influence of the West was most strongly felt in theatre, among the new genres that entered Turkish literature with the Tanzimat period. Feraizcizade Mehmet Şakir is one of our writers who penned original theatrical works under Western influence during this period. This study the influences that Molière and Feraizcizade Mehmet Şakir received from each other and from other cultures through international communication will be examined comparatively in terms of causes, consequences, and dimensions.

Keywords: Comparative Literature, Molière, Feraizcizade Mehmet Şakir, Theater, Impact/Effect.

GİRİŞ

Tarihsel süreçte sosyolojik, diplomatik, kültürel, ekonomik vb. ilişkiler yoluyla birbirleriyle iletişim halinde olan ulusların, sanat ve edebiyatlarında da çeşitli etkileşimler ortaya çıkmıştır. Karşılaştırmalı edebiyat biliminin araştırma konuları arasında olan söz konusu etkileşimler, etki/tesir araştırması bağlamında incelenmektedir. Bu bağlamda birbirinden bağımsız olarak değerlendirilemeyen edebiyat eserleri arasında bağlantının kurulmasında önemli bir köprü olan etki kavramından da bahsetmek gerekir. Farklı dönemlerde, farklı kültür ortamlarında üretilen edebi eserler arasındaki ilişkilerin tespiti, kültürlerarası etkileşimi ortaya koymak bakımından önemlidir. “İlişki araştırmasıyla birlikte yürütülen benzerlikler tespiti aynı zamanda etkileme ve alımlama çözümlemesi demektir” (Aytaç, 2016, s. 130). Etki/tesir bağlamında yapılan analogi araştırmaları, kültür ve edebiyat tarihi araştırmalarına katkı sağlar niteliktedir: “... analogi araştırmalarının konusunda Siegbert Prawer, onları üç temel gruba ayırır: birincisi, iki toplumun benzer sorunları paylaştığı sosyal olanıdır. İkincisi, belli bir düzeyde edebi olanıdır; verilen yazım türü kendi dinamik yapısını geliştirebilir ve yabancı

modellerle doğrudan temasla güçlendirilebilen benzer gelişmeye varabilir. Üçüncüsü, psikolojik analogidir. Bu, insan bilincinin genelde neye sahip olduğunu ve ortak deneyimi sunma biçimini ifade eder. Bu yüzden iki yazar aynı düşünceye sahip olabilir” (Aydın, 1999, s. 74).

Buna göre yazarın kültürlerarası etkileşim yoluyla farklı kültürlerden edindiği bilgileri öz kültür özellikleriyle harmanladığı bir senteze ulaşması, kültürel ve edebi bir zenginlik olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda birebir taklitten ziyade özgün bir sonuca ulaşmak büyük bir önem arz etmektedir. “... karşılaştırmalı edebiyat üzerinde çalışanlar için Valéry’nin şu ünlü cümlesi vurgulanmaktadır. ‘Aslan yediği ve sindirdiği koyunlardan oluşur’ (Le lion est fait de mouton assimilé). Zoolojik açıdan doğruluğu olan bu cümle aslında karşılaştırmalı edebiyat açısından bu tür çalışmaların temelini oluşturan bir cümle hüviyetine sahiptir. Aslanı oluşturduğu düşünülen koyunların incelenmesi aslan hakkında bir yargıya varmamızı sağlayacaktır. Burada asıl önemli olan ‘assimilé’ (sindirmek) kelimesidir. Sindirmek kelimesi bir eser için düşünüldüğünde yazarın kaynağı (source), aldığı tesirler (influence) ve eserin zenginliğini (fortune) açıklamada yararlı olacak basamaklar olarak görülür. Van Tieghem 1931’de karşılaştırmalı alanlarda çalışan araştırmacıların yöntemini bir cümle ile şöyle tanımlamaktadır: ‘geçiş betimlemek’ (décrire un passage)” (Kefeli, 2000, s. 14).

Karşılaştırmalı edebiyatın temel araştırma konularından biri–olan etki/tesir konusunda kesin bir sınırlandırma ya da tanımlama yapmak oldukça güçtür. H. Rüdiger, A. Hoffmann, Van Tieghem, C. Guillen gibi çeşitli araştırmacılar, etki ve tesir kavramları ile ilgili farklı tanımlamalar yapmışlardır. Bazı araştırmacılar eserin başka bir eserle olan tanışıklığına bağlı olarak “dış etki” ve başka bir yapıya bağımlılığını temel alan “yapıt için” kavramları etki/tesir tanımlarında kullanmışlardır. Tesir kavramını ilk sorunlaştıranlardan Ulrich Weisstein ise, taklit kavramından yola çıkarak sınırlandırmaya çalıştığı tesiri “bilinçsiz bir taklit”, taklidi de “bilinçli tesir” olarak nitelendirmektedir. Tesir, “bilinçsiz bir taklit” olarak ele alındığında ise, edebiyatçının psikolojik ya da sosyolojik edilgenliği, etkiyi olanaklı kılmaktadır. Bu açıklama ile gerçekte yapıt bağlamında saptanabilen alımlamalar değil, saptanamayan yazın dışı etkiler vurgulanır ve Weisstein’a göre tesir “bilinçli taklit”, etki ise “bilinçsiz taklit” olarak tanımlanır. Aynı tanımlama ve kavrama ilişkin tutum Weisstein’dan daha önce Cevdet Perin tarafından Fransız edebiyatının Tanzimat edebiyatına etkisi bağlamında değerlendirilerek tesirin gittikçe artan bir bilinçle oluştuğu savunulmuştur. Taklit konusunda açıklama yapmayan yazar, tesiri acemice ve bilinçli olmak üzere iki gruba ayırmıştır (bkz. Sakallı, 2006, s. 151/153). Çalışmaya konu edilen yazarlar Weisstein’in açındığı tesir (bilinçli taklit) ve etki (bilinçsiz taklit) kavramları bağlamında değerlendirilecektir. Tiyatro türünde eserler veren Molière ve Feraizcizade Mehmet Şakir’in eserleri değerlendirildiğinde hem kendi aralarında hem de farklı kültürlerden çeşitli etkiler barındırdıkları söylenebilir.

Uluslararasıdaki etkileşimin izleri ilk çağlardan itibaren görülmektedir. Kültür alışverişinde bulunan her medeniyet kendisinden sonrakine bir şekilde etki/tesir etmiştir. “Etki, genel anlamda toplumsal veya psikolojik oluşum ve sirayet süreçlerini ifade etmektedir. Edebiyat bilimsel bir kategori olarak etki kavramı bir taraftan edebiyat eleştirisi için önemli olan sanatsal yapıt ile söylemsel ifadeyi, diğer taraftan onu belirleyen bağlamlar arasındaki ilişkiye yönelmektedir. Edebiyat bağlamındaki etkileşim kültürel ve kültürlerarası düzlemleri kapsamaktadır” (Cuma, 2022, s. 19).

Edebiyatlar arası etkileşimi olanaklı kılan, uluslararası bağlamdaki diplomatik, sosyolojik, psikolojik ve kültürel alışverişlerdir. Farklı coğrafyalarda konumlanan farklı uluslar

sürekli etkileşim içindedir ve bu durum zamanla edebiyat eserlerine de yansımıştır. Diğer medeniyetlerde olduğu gibi Türk kültürü de bu etkileşime dâhil olmuştur. Cevdet Perin, *Tanzimat Edebiyatı'nda Fransız Tesiri* adlı eserinde Batı medeniyetiyle etkileşimimizin temelini Fatih Sultan Mehmet dönemine, İstanbul'un fethine dayandırmaktadır: “Bizans'ın zaptile Türkler, o zaman şarkî Avrupa'nın en müterekki kültür menbaı olan bir şehrin içine girip yerleşmiş oldular. Fatih daha tahta çıktığı zaman İtalya'da Rönesans başlamıştı. Bu uyanış hareketi Bizans'tan kaçan ve beraberinde el ile yazılmış birçok eski şaheserleri götüren âlimlerin İtalya'ya iltica etmesiyle iyice hız aldı. Fatih'in Yunanca ve Latince bildiği rivayet olunmaktadır. Bizzat sultan ve paşalardan bazıları güzel sanatlarla yakından alakadar olmuşlardır. 'İtalyan Rönesans şairlerinden birçoğunun Türk padişahı için kasideler yazdığı, Fatih'in Venedik cumhuriyetinden resmini yaptırmak ve sarayını süsletmek üzere Centile Bellini (1429-1507) yi getirttiği malumdur. Filhakika, Osmanlı hükümdarlarının sarayı günden güne tezyin edilmekte, resim ve heykellerle bezenmekte idi. Avrupa artistleri bu Türk prensini, Rönesans hükümdarlarından biri gibi telakki ediyorlardı” (Perin, 1946, s. 12).

15. yüzyıldan itibaren süregelen Batı-Doğu etkileşiminde Batı, Doğu medeniyetiyle ilgili merakını giderirken, 18. yüzyılın başlarında ekonomik yönden oldukça zayıflayan ve giderek toprak kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti, askeri ve siyasi gerilemeye çözüm bulmak amacıyla çeşitli alanlarda yenileşme girişimlerine yönelmiştir. Bu süreçte Batılı usullerin uygulanmasıyla bir çıkış yolu bulunabileceği düşüncesi oluşmuş ve bu düşüncenin ilerleyeceği yol, 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanıyla birlikte çizilmiştir. Bu tarihten itibaren Batı medeniyetinde yer alan gelişmelerin daha yakından takip edilebilmesi amacıyla Batı'nın ileri medeniyetlerinden birisi olarak tasavvur edilen Fransa'ya seyyahlar gönderilmiş ve geri dönenlerin gözlemleri sonucunda elde ettikleri bilgiler ışığında ilkin askeri alanda, sonraları da eğitim, ekonomi gibi alanlarda çeşitli yenileşmeler başlamıştır: “Osmanlı İmparatorluğunun Batı'ya yönelik bilinçli ilgilenmesi yüz karası iki yenilgi, Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) ile olmuştur. Devlet görevlileri de eleştirilerini, yenileşme ve yeniden örgütlenmenin gerekliliğini bundan önce savunmuşlardır. 1630'da Koçu Bey risalesi bu açıdan önemli bir belgedir. Bunun gibi III. Ahmet çağında Defteri Sarı Mehmet Paşa da Nesayihu'ul Vüzera ve'l Ümera devletin gidişini mali ve siyasal yönden eleştiriyordu. İlk düzeltim denemelerine girişme Damat İbrahim Paşa ile olmuştur. 1719'da Viyana'ya elçi gönderildi; 1721'de de Yirmi sekiz Mehmet Sait Efendi'yi oradaki uygarlık ve eğitim olanaklarını incelemek ve bunların Türkiye'de uygulanabilecekleri üzerine bilgi vermesi için elçi olarak gönderdi. Askerlik alanında yabancı teknik uzmanların adlarının bu dönemde anılmış olduğunu görürüz” (And, 1972, s. 15).

19. yüzyıla gelindiğinde, Batı etkisi sosyal hayatta olduğu kadar edebi alanda da kendisini hissettirmeye başlamıştır. Gerek gözlemlerini aktaran seyyahlarımız gerekse ülkemizde Batılı usul doğrultusunda yenileştirilen eğitim kurumlarında Fransızca öğrenerek yetişen yeni neslin de etkisiyle, Fransızca edebiyat eserleri dilimize aktarılmıştır. Bir süre sonra da çeviri etkinliğiyle birlikte edebiyatımıza girmeye başlayan anı, günlük, gazete, roman, tiyatro gibi yeni türlerde de telif eserler oluşturulmuştur. Bu dönemde edebiyatımızı en çok etkileyen türlerden birisi de tiyatrodur. Batılı tarzda tiyatro türünün ülkemizde tanınması ve yaygınlaşması konusunda Ahmet Vefik Paşa'nın büyük etkisi vardır. Fransızca'dan çeviri ve adaptasyonlar yapan Paşa, kurduğu tiyatro binasında Fasulyacıyan kumpanyasının temsiller vermesini destekleyerek ve halkı da tiyatro konusunda bilinçlendirerek ülkemizde Batılı tarzda tiyatro anlayışının yerleşmesinde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Ahmet Vefik'in özellikle

Molière’den yapmış olduğu tercümelere ve uyarlamalar yerli yazarların telif eser oluşturması konusunda büyük teşvik sağlamıştır: “1860’tan başlayarak şiiri, tiyatrosu ve romanı ile batılı edebiyatın bütün türlerini benimseyen ve denemeye girişen Türk edebiyatı, teknikte henüz çok yetersiz olmakla beraber, gösterdiği hızlı gelişme ile tamamıyla batılı bir anlayışa ve bütün türlerde çok verimli çalışmalara sahip olabilmisti” (Akyüz, 1995, s. 41). Ahmet Vefik Paşa ile tanışıklığı dolayısıyla Molière’in eserlerini inceleme imkânı bulan Feraizcizade Mehmet Şakir de bu dönemde telif tiyatro eserleri oluşturan yazarlarımızdan birisidir. Bu bakımdan Feraizcizade Mehmet Şakir’de geniş bir Molière etkisi gözlemlenmektedir. Molière’in eserlerini hem okuma hem de temsillerde seyretme imkânı bulan Feraizcizade Mehmet Şakir de eserlerinde bilinçli taklit yoluyla bir tesir gerçekleşmiştir.

Fransız etkisinin yoğun olarak hissedildiği Tanzimat döneminde Feraizcizade Mehmet Şakir’in; konu, kişi kadrosu, yapı ve teknik bakımından Molière etkisinde kaldığı söylenebilir. Yazarın *Teehhül Ya da İlk Göz Ağrısı* adlı eseri evlilikte statü farklılıklarını konu alması bakımından *Scapin’in Dolapları* ile benzerlik göstermektedir. *Evhami* adlı eseri, konu bakımından Molière’in *Hastalık Hastası* ile benzerlik gösterse de batıl inançlar ve geleneksel unsurların eklenmesi ile birlikte farklı bir boyuta evrilmiş; “adaptasyon” nitelendirmesinin dışına taşmıştır. Evlilik ve sahtekarlık ekseninde kaleme alınan ve dolandırıcı tiplerden oluşan *Kırk Yalan Köse* ile *Yalan Tükendi* adlı eserler de yine konu ve ele alınan tipler bakımından *Don Juan* ve *Tartuffe* ile benzerlik gösterebilir de geleneksel kültür özellikleriyle zenginleştirilmiştir. *İcab-ı Gurur Yahut İnkılab-ı Muhabbet* ve *İnatçı Yahut Çöpçatan* eserleri ise temsil edilen tipler bakımından (cimri, inatçı, aksi) benzerlik gösterebilir de Molière’in eserinden farklı bir kurguya sahiptir. Buna göre özellikle konu ve kişiler kadrosu bağlamında bilinçli taklit yoluyla oluşan tesirin, geleneksel etkiler ve dolantıların kurulmasında kullanılan dil ve üslup özellikleri bakımından özgün bir niteliğe evrildiği söylenebilir. Bu bakımdan her ne kadar Feraizcizade’nin Molière ile tanışıklığı Ahmet Vefik Paşa vasıtasıyla olsa da onun eserlerini Ahmet Vefik Paşa’da olduğu gibi adaptasyon olarak nitelendirmek yanlış olur. Çünkü yazar, geleneksel kültürden aldığı konuları Batı tiyatrosundan aldığı tiplerle yeniden işlerken Batı’dan aldığı konularda da geleneksel üslup biçimlerini kullanarak Doğu ve Batı tiyatro geleneklerini birleştiren bir sentez yapma yoluna gitmiştir. “Yazarların bilinçsiz olarak, geleneksizlikten, el yatkınlığının gelişmemiş olmasından gelen bu Batı dram anlayışından uzaklaşarak sanki bize özgü bir dram türü geliştirmelerinin yanı sıra, bilinçli olarak da geleneksel kaynaklara, yöresel öğelere, yerli kişilere dayanan oyunlar yazarak çoğu oyunlarda ulusal bir renk sağlayabilmiştir. Doğu-İslam kaynaklarının kullanılışı, özellikle Şehname, Binbir Gece Masalları öğelerinin kullanılmış olması yer yer başarılı sonuçlar vermiştir. Örneğin bu dönemin en sağlam oyunlarından biri olan Şemsettin Sami’nin *Gave’si* İran efsanelerinden, özellikle Şehname’den alınmıştır. Ahmet Mithat’ın *Siyavuş yahut Furs-i Kadimde Bir Facia* da öyle. Recaizade Ekrem’in *Çok Bilen Çok Yanılır* adlı komedyası da Binbir Gece Masalları’ndan Musul Hükümdarı Artuk’un oğlu Malik Fazullah hikayesinden alınmıştır. Birçok oyunlarda gerek Binbir Gece gerek Doğunun başka masallarındaki öğeleri bol bol buluyoruz” (And, 1972, s. 274)

Yazarın doğu-batı sentezini yaptığı oyunlarını da bu bakımdan orijinal olarak değerlendirmek mümkündür. Döneminde eserlerindeki Molière etkisi dolayısıyla eleştirilen yazar, eserlerinin orijinalitesini *Menazir-ül Letaif* başlığı ile yayınladığı eserinin önsözünde, “Şu kadar ki tercüme, şundan bundan almayıp kendi bostan-ı kariha-i naçizemin iyi, fena mahsulleridir” (And, 1970, s. 437) sözleriyle açıklamıştır. Bunun dışında yazar, *İnatçı Yahut*

Çöpçatan’ın önsözünde de eserlerinin özgünlüğüne dair açıklamalarda bulunmuştur: “... Kültür pazarının harareti alışverişi, düşünce bahçesinin meyvelerini ortaya çıkaranları dileklerine ulaştırıyor. Bu sürümü görenler artık durur mu? Elbette durmaz; genel pazara varır, beğenilen ve ün alan eserlere göz gezdirir; dönerek kendi bahçesindeki ağaçların meyvesiz dallarını budayıp ona yeniden meyveler aşılar, tatlı ve sindirimi kolay ürünler ortaya çıkararak yararlanmaya çabalar; her biri bir türlü eser yetiştirir. (...) Âcizleri sekiz yıl önce bu neşe ile bazı hikâyeler karalamıştım; çünkü ağır işler ve zorluklarla yorulan zihinlere tazelik ve dinçlik vermek ve o vesile ile bazı görenekleri de göstermek üzere aralık aralık hoş ve güldürücü hikâyeler yayınlamak okurların kalplerini ferahlatmak gerekir. Hatta bu düşünce ile (söz konusu hikâyeler) konuşma tarzında yazılmıştı. Bazı dostların isteği üzerine, basımevi işsiz kaldıkça, güzel baskı denemeleri arasında birer birer basılıp yayınlanacaktır” (Feraizcizade, 1884, s. 9).

Feraizcizade Mehmet Şakir’in eserlerinin önsözlerinde de belirttiği üzere, yazarın eserlerindeki Molière etkisi göz ardı edilemez. Ancak eserlerinde bu etkinin yanı sıra geleneksel etki ve öz yaşam öyküsünün izlerini de büyük ölçüde görmek mümkündür. Bu bağlamda bilinçli taklit yoluyla eser üretmeye başlayan Feraizcizade Mehmet Şakir’in, ilerleyen süreçte, her ne kadar Molière tesirinde kalsa da öz kültür özelliklerini barındıran özgün eserler verdiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti’nin Fransa ile yoğun bir kültürel etkileşimde bulunduğu bu dönemde, Batı’dan Doğu’ya olduğu gibi Doğu’dan Batı’ya doğru bir etkilenme olduğu da görülmektedir. Bu döneme kadar gücüne hayran olduğu Doğu hakkında çok fazla bilgi sahibi olmayan Batı medeniyeti, iletişimin etkisiyle zihinlerdeki hayali “Doğulu” imgesini somutlaştırmaya başlamıştır: “İki coğrafya arasındaki etkileşimin ticaret yoluyla arttığı 17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Fransa ile yakınlaşınca önce Fransız sarayı ve üst sınıfları arasında, sonra da Avrupa’nın geri kalan kısmında, “Turquerie” (Türkvari, Türk tarzı) olarak bilinen ve Doğulu giysilere, nesnelere ve müziğe duyulan hayranlık akımı başladı. Sultan IV. Mehmed’in elçisi Süleyman Ağa, 1669’da Paris’te bulunduğu sırada kendisinin ve maiyetinin giyim kuşamlarıyla bir modanın başlamasına neden oldu. 1720’de Osmanlı sarayı, Yirmisekiz Mehmet Çelebi Efendi’yi Paris’e yolladı. Parisliler onu görmek için akın akın Versailles Sarayı’na gittiler. XV. Louis’nin sarayında “Turquerie” daha da yaygınlaştı. Kralın gözdesi, Pompadour Markizi, ressam Charles Andre van Loo’nun yaptığı tabloda görüldüğü gibi odalık kıyafetine bürünmekten çok hoşlanıyordu. Sarayda erkekler Türk kaftanlarına özenerek uzun boylu ceketler giyiyorlardı. Soyluların kıyafetlerine ipek kumaşlar eklendi” (NTV Tarih, 2013, s. 38).

Özellikle 17. yüzyılda Avrupa’ya giden Osmanlı seyyahları ihtişamlı kıyafetleri ve davranışlarıyla Fransız kültürünü etkilemişler ve bu dönemin kralı XIV. Louis, Molière’den Türklerin bu ihtişamlı yaşamlarını konu alan bir eser yazmasını istemiştir. Molière de bu istek üzerine *Kibarlık Budalası*’nı yazmıştır. İronik bir bakış açısıyla ele alınan bu eser, aslında o dönemde Türk kültürünün olduğu kadar, Fransız medeniyetinde yaygın olan salon kültürünün de tenkididir. Eserin son bölümünde oyun kişilerinden biri, Türk padişahının oğlu rolündedir ve burada da yine onun ihtişamlı kıyafetleri ve yaşam biçimi eleştirilmektedir. Türk padişahının oğlu, salon efendisinin kızına uygun bir eş olarak değerlendirilmektedir. Bu bakımdan bu eser, Batı’da Doğu etkisinin en somut örneklerinden biri olarak gösterilebilir:

“COVIELLE: Türk padişahının oğlunun burada olduğunu biliyorsunuz tabii?

MÖSYÖ JOURDAIN: Ben mi? Hayır bilmiyorum.

COVIELLE: Nasıl bilmiyorsunuz? ... Gayet debdebeli bir hayat sürüyor. Herkes kendisini görmeye gidiyor. Memleket kendisini pek büyük bir padişah gibi kabul etti.

MÖSYÖ JOURDAIN: Bunu bilmiyordum doğrusu!...

COVIELLE: Sizin için hayırlı olan tarafı, kızınıza aşık olmuş.

MÖSYÖ JOURDAIN: Türk padişahının oğlu mu? ...

COVIELLE: *Evet. Hem de size damat olmak istiyor!*" (Molière, 1943, s. 98).

Bu eserde, Türk elçisi ve padişahı, ihtişamlı görünüşleri dolayısıyla yaşam biçimleri bakımından aristokrat bir ailenin yaşam biçimine benzetilmiştir.

Molière eserinde Türklerin diliyle ilgili diyaloglara da yer vermiştir. Bu bakımdan Batı'nın Türklerin kılık kıyafetlerine ve yaşam biçimlerine olduğu kadar, Türk diline de merak duyulduğu görülmektedir:

"COVIELLE: Evet. Kendisine sizi pek iyi tanıdığımı, kızınızı gördüğümü söyleyince bana: ah, dedi, marababa sahem! Yani: ah, o kızı öyle seviyorum ki!

MÖSYÖ JOURDAIN: Marababa Sahem; ah, o kızı öyle seviyorum ki mi demektir?

COVIELLE: Evet.

MÖSYÖ JOURDAIN: Vallahi bunu söylediğimize çok iyi ettiniz; çünkü marababa sahem sözlerinin ah, o kızı öyle seviyorum ki demek olacağı hiç aklıma gelmezdi! Türkçe mükemmel bir dil doğrusu!

COVIELLE: Hatıra gelebileceğinden daha mükemmel! Karakamuşen ne demektir bilir misiniz?

MÖSYÖ JOURDAIN: Karakamuşen mi? Hayır.

COVIELLE: Canım sevgilim demektir.

MÖSYÖ JOURDAIN: Karakamuşen canım sevgilim demek mi demektir?

COVIELLE: Evet.

MÖSYÖ JOURDAIN: Şaşılacak şey doğrusu: Karakamuşen canım sevgilim demek. İnsanın hiç aklına gelir mi? Şaşıtm kaldım bu işe" (Molière, 1943, s. 99-100).

Yazarın, yabancı olduğu Türk diliyle ilgili değerlendirmeleri her ne kadar alaycı bir üslupla aktarılsa da bu durum, alaycı bir temsilin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Fazlaca merak ettiği Osmanlı kültürünü yakından tanımak isteyen Fransızlar, birçok kültürel öğenin aktarımından yararlanmışlardır. Molière'in Doğu kültüründe kendisinden farklı olarak ilginç bulduğu ve alaycı bir üslupla tasvir ettiği bir başka kültürel aktarım da inanç konusunda olmuştur. Eserde Türklerle ilgili bir ritüelden söz eden yazar, bir taraftan taklitçi ve öykünmeci burjuva kültürünü eleştirirken diğer taraftan bahsi geçen kültür öğesini de alaycı bir dönüştürümle yansıtmıştır. (bkz. Molière, 1943, s. 103-104). Bu bağlamda yazarın kimi uygulamaları, bazı eklemelerle yorumlayarak kendi bakış açısından yansıttığı söylenebilir. Yazarın Türk kültürünü yeterince tanımıyor olması, yanlış tanınması ya da alaycı üslubu seçerek bilinçli olarak eklemeler yapması bu durumun olası sebepleri arasında sayılabilir.

Molière’in *Kibarlık Budalası*’ndan üç yıl önce kaleme aldığı *Sicilyalı Yahut Resimli Muhabbet* adlı eseri de yine Türkleri konu almaktadır. Türk kölelerin yer aldığı bu eserin bir bölümünde kölelere söylenen sözler dilimize şu şekilde aktarılmıştır:

“ Ali, Isidora, Dom Pedro, Türk köleler, bir köle Isidora’ya şarkı söyler. –

Tutuşmuş gönlüyle bir âşık

Arıyor bucak bucak sevdiğini.

Ne yazık, kör olası kıskançlık,

Konuşamıyorlar birbirleriyle.

Bundan büyük dert olur mu?

Gönül çekene?

(Dom Pedro’ya)

Ben iyi kalpli bir Türküm,

İyi yemekler yaparım

Sabah erken kalkarım

Kazanı kaynatırım

Söyleyin, söyleyin,

Beni satın almak istemez misiniz?

Parasız pulmuz,

Beni satın almak istemez misiniz?

Verin paramı yapayım işinizi” (Molière, 1944, s. 15-16).

1667 yılında yayımlanan bu eserinde Türk karakterden köle olarak bahseden Molière, 1670’de kaleme aldığı *Kibarlık Budalası*’nda bu karakteri padişahın oğlu yapmıştır. Bu durumda, seyyahlar vasıtasıyla kurulan iletişimin giderek ilerlediğini ve Fransız medeniyetinin, Türk medeniyeti hakkındaki önyargılarının yıkılmaya başladığı yorumu yapılabilir. Bu bağlamda eserlerinde kimi zaman Türk karakterlere ya da Türk kültürüyle ilgili olay ve durumlara yer veren Molière’deki kültürel izler, her ne kadar bilinçli taklit gibi görünse de alımlama estetiği ve bilinçdışı yansımalar göz önünde bulundurulduğunda, dış etki olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan Weisstein’in tanımlamasına göre bilinçsiz taklit, diğer bir deyişle etkilenme olarak nitelendirilebilir. Bu bağlamda Fransa ile Osmanlı Devleti arasında on yedinci yüzyıl itibarıyla başlayan uluslararası iletişimin, Molière ve Feraizcizade Mehmet Şakir’de, karşılıklı etkileşim dolayısıyla kültürleşme yönüyle ön plana çıktığı söylenebilir.

Genel olarak Batı ve Doğu medeniyetlerinin birbirlerini etkilenmesine yer verdikten sonra, Batı medeniyetini derinden etkileyen ikinci durumdan da söz etmek gerekir ki o da, Hümanizm, Rönesans ve Reformun hazırladığı ortamdaki Eski Yunan ve Latin edebiyatlarının etkisidir. 17. yüzyılda Fransa’nın İtalya ve İspanya ile kurduğu diplomatik ilişkiler ve özellikle de Klasizm akımının da etkisiyle bu dönem Fransız yazarları, eserlerinde kaynak olarak Eski Yunan ve Latin edebiyatlarını temel almışlardır. Klasik dönem yazarları arasında yer alan Molière’in eserlerinde de eski İtalyan ve İspanyol tiyatro eserlerinin etkisini

gözlemlenmektedir: “Molière, Ortaçağ Fransız farslarının oluşturduğu güldürü geleneğini Commedia de’l Arte’nin tipleri ve oyunculuk biçimiyle kaynaştırarak Rönesans dönemi Fransız komedisine damgasını vuran büyük komedi ustasıdır. Tiyatrosunun biçimsel yönünü ise ağırlıklı biçimde Plautus ve Terentius’un güldürülerinden yararlanarak belirlemiştir” (Yüksel, 2013, s. 77). Öyle ki Molière’in eserlerinin İtalyan ve İspanyol edebiyatlarında karşılıklarını bulmanın mümkün olduğu söylenebilir. Bazı davranış ve kötü huyları eleştiren Molière, komediyalarında genellikle yanlış davranışlar sergileyen kusurlu tiplere yer vermiştir. Eserlerdeki kişilerin isimlerini de tiplerle uygun olarak seçen yazar, karakterin toplumsal çevresiyle ilişkisinden ziyade dönemin kültür ve ideolojisini mizahi bir üslupla aktarmıştır (Bkz. Bayrav, 1999, s. 82; Akt: Akerson, 2015, s. 119). Ancak, Molière’in eserleri “adaptasyon” olarak nitelendirilmemektedir. Çünkü İtalyan ve İspanyol komedilerinden aldığı konuyu karakter bağlamında ve psikolojik yoğunlukla işleyen yazar, eserlerinde durumdan çok fikri ön plana çıkarmaktadır ve bu bakımdan da yazarın eserleri, diğer edebiyatlardaki karşılıklarından ayrılır ve “özgün” olarak değerlendirilebilirler (bkz. Nabi, 1953, s. 10-13).

Molière’i “orijinal” olarak nitelendiren Cevdet Perin, yazarın tiyatrodaki komedi geleneğine getirdiği farklı bakış açısını ve yenilikleri şu şekilde tasvir etmiştir: “Molière’in orijinalitesi nerededir? Molière’in komedi sahasına getirdiği en büyük yenilik şudur: ondan evvelki komedi yazarın muharrirlerin hepsi, hatta Corneille de dâhil olmak üzere, komedinin seyircileri sadece bir takım sahnelerle, sözlerle güldüreceğini zannediyorlardı. Mevzu, vakalar ve dekor birinci planda gelmekte idi. Halbuki Molière ile bu teferruat ikinci plana geçiyor. Zira onun eserinde ağırlık merkezi fikirdir, sosyal gayedir. Onun bazı piyeslerinde vakanın bazan aklın kabul etmeyeceği bir şekilde bittiğini görür ve hayret ederiz. Fakat buna hayret etmemelidir. Çünkü muharrir söyleyeceğini söylemiştir, davasını kâfi derecede müdafaa etmiştir. Halk, cemiyetin 1 numaralı düşmanını sahnede kin ve nefretle seyrederek doya doya intikam almıştır” (1944, s. 113-114).

Yazarın özellikle İspanyol komedilerinden aldığı etkiyi dönüştürerek özgün eserler kaleme aldığını belirten Melahat Özgü’ye göre ise “Molière komediyalarını tamamıyla serbest, hiçbir kurala bağlanmadan yaratmıştır. Bunlar büyük komediyalardır. Her biri titizlikle işlenmiş, yapıları da sağlamdır” (1974, s. 13). Buna göre Molière, gerek yapı ve teknik gerekse üslup ve anlatım özellikleri bakımından orijinal bir komedi geleneği meydana getirmiş ve bir süre sonra bütün dünyanın yanı sıra edebi geleneği ve eserlerini kaynak aldığı bu ülkeleri de etkilemiştir: “Molière’e büyük bir tesir icra eden iki cenup, daha doğrusu Latin memleketinden, yani İtalya ve İspanya’dan onu ilk taklit eden İtalya olmuştur. Halbuki Fransız sanatkarların bazı piyeslerini yazmak için İtalyan kaynaklarından ne kadar çok faydalandığını gördük. Molière’in ölümünden sonra, İtalya’ya ve İspanya’ya olan borcunu eserleri fazlasıyla ödediler. Gerçekten, İtalya’nın en büyük komedi muharrirleri olan Goldoni, yerli komediye, yani, Commedia dell’arte’nin devam eden ananesine, tuluata bir çeki düzen, klasik bir istikamet verebilmek için Molière’den ilham almıştır. (...) İspanya’da Molière’in tesiri İtalya’dakinden daha az olmamıştır. Vâkıa bu tesir daha yavaş inkişaf etmiş ve klasik Fransız zihniyeti İspanya’da İtalya’dakinden daha az yerleşmiştir. Fakat her ne olursa olsun, Molière İtalya’da olduğu gibi İspanya’ya da ödemiştir. Portekiz yoluyla İspanya’ya nüfuz eden Fransız klasik komedileri yavaş yavaş XVIII. asır İspanyol tefekkürünün kısmen de olsa Fransız tesiri altında inkişaf etmesiyle neticelenmiştir” (Perin, 1944, s. 129).

Bu minvalde eserlerinde başlarda Latin eserlerinden alıntılara yer veren ya da çeviri ve adaptasyon yoluyla yapıt için bir tavır sergileyen Molière’in, daha sonraki süreçte bu tutumunu

tamamen değiştirdiği gözlemlenmektedir. Yazın hayatına tesir, diğer bir deyişle bilinçli taklit ile başlayan yazarın, daha sonraki süreçte tesirinde kaldığı kültür özelliklerinden sıyrılarak gerek konu ve içerik gerekse yapı ve teknik bakımından özgün eserler verdiği söylenebilir.

Kültürlerarası etkileşim çoğu zaman yalnızca Batı'dan Doğu'ya gerçekleşen tek yönlü bir süreç olarak ele alınmaktadır. Ancak ilk etkileşimlerin – özellikle edebi sahada – Doğu'dan Batı'ya doğru olduğu gözlenmektedir. Aslında Doğu-İslam kaynaklarının sadece geleneksel edebiyatımızda değil, birçok ulusal edebiyatta da etkisi görülebilir. *Binbir Gece Masalları* bütün dünya edebiyatını etkilemiştir. “Antoine Galland'ın 18. yüzyıl başında İstanbul'a gelip birkaç yıl burada yaşaması ve Binbir Gece Masalları'nın bir yazma nüshasına ulaşması, buradan hareketle de eseri Fransızca'ya çevirmesi edebiyat alanında bir başlangıç olarak kabul edilebilir.” (NTV Tarih, 2013, s. 36). *Binbir Gece Masalları*'nın Fransız diline aktarımı 18. yüzyılda olmuştur; ancak Batı medeniyetinin Doğu kültürüyle tanışıklığı çok daha eskilere dayanmaktadır. Ayberk Eray, Molière'deki doğu etkisini Molière'den çevirdiği *Toplu Oyunları I* eserinin önsözünde şu şekilde dile getirmektedir: “Molière, George Dandin'i yazarken Boccaccio'nun Decameron'undan esinlenmiştir. Oyunun iskeletini oluşturan konu, Decameron'un yedinci gününde geçen dördüncü ve sekizinci öykülerinin toplamıdır. Ama bu öykülerdeki ana konunun ve kişilerin ilk yaratıcısı Boccaccio da değildir; Boccaccio, bu öyküleri yazarken, eski bir Hint masalından, M.Ö. 1. yüzyılda yazılmış Dolapathos'dan esinlenmiştir” (Molière, 2006, s. 8).

Bu bağlamda özellikle edebi eserlere yansıyan kültürel etkileşimlerin, yaygın görüşün aksine, Doğu'dan Batı'ya doğru gerçekleştiği ve tarihsel süreçte karşılıklı etkileşimlerin devam ettiği söylenebilir.

SONUÇ

Sonuç olarak insanlık tarihinin başlangıcından bu yana farklı medeniyetler arasında sürekli bir etkileşim olduğu ve Doğu'dan Batı'ya, Batı'dan da Doğu'ya olmak üzere sürekli bir kültür aktarımının bulunduğu görülmektedir. Söz konusu kültür aktarımının boyutları ile neden ve sonuçları, karşılaştırmalı edebiyat biliminin araştırma konuları arasında da yer alan etki/tesir kavramları bağlamında yorumlanabilir. Kültürlerarası etkileşim, Weisstein'ın tanımlamasıyla - kimi zaman bilinçli taklit (tesir) kimi zaman da bilinçsiz taklit yoluyla gerçekleşmektedir.

Tanzimat dönemiyle birlikte Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki uluslararası iletişimin kültürlerarası etkileşimi arttırdığı bilinmekle birlikte etki/tesirin izleri siyasi, sosyolojik ve kültürel alanlarda olduğu kadar edebi sahada da açıkça görülebilmektedir. “Türk Molière”i olarak bilinen Feraizcizade Mehmet Şakir, bu dönemde Molière tesirinde kalarak bilinçli taklit yoluyla eserler veren yazarlarımızdandır. Yazar, Batılı tarzda tiyatro geleneğine uyum sağlayabilmek için kimi zaman yapı, teknik ve tipler, kimi zaman da konu kaynakları bakımından Molière eserlerinin tesirinde kalmıştır. Ancak genel itibariyle geleneksel konu kaynaklarından beslenen Feraizcizade'nin, geleneksel kültür özelliklerini batılı tekniklerle harmanlayarak özgün eserler ortaya koyduğu söylenebilir. Buna göre eserlerini Molière tesirinde bilinçli taklit yoluyla oluşturmaya çalışsa da bu durumun özümseme ve dönüşüm süreçleri sonrasında bilinçsiz taklide evrilerek etkilenme ile neticelendiği söylenebilir.

Diğer taraftan Molière'in eserleri incelendiğinde, iki ülke arasındaki kültürel etkileşimin tek taraflı olmadığı; Molière'in de Türk kültüründen etkilendiği görülmektedir. Yazarın bilinçli taklit yoluyla saray siparişiyle kaleme aldığı *Sicilyalı Yahut Resimli Muhabbet* ile *Kibarlık*

*Budalas*ı adlı eserleri, Türk kültüründen izler taşımaktadır. O dönemde Fransa'ya giden Türk elçisine gösterilen ihtimama karşı eleştiri niteliğinde alaycı bir tutumla kaleme alınan *Kibarlık Budalas*ı, Türk kültürünün olduğu kadar Fransız kültürünün de eleştirisidir. Bu bağlamda eser aynı zamanda, taklitçi ve özentili burjuva-yaşamı ve bu kişileri kandıran düzenbaz kişilerin alaycı tasviriyle bir toplum eleştirisi niteliğindedir. Bu minvalde yazarın eserlerinde zaman zaman yer verdiği Türk kültürü unsurları, eserlerin yazıldığı dönemdeki Türk-Fransız ilişkileri bağlamında geliştiğinden, dış etki olarak nitelendirilebilir ve bu bakımdan da etki (bilinçsiz taklit) olduğu yorumu yapılabilir.

Kültürlerarası etkileşim bağlamında değerlendirildiğinde, Fransız komedi yazarlarından Molière'in de farklı kültürlerin tesir/etkisinde kaldığı görülmektedir. Yazarın eserlerinin, hem Latin edebiyatındaki komedi geleneğinden tesirler taşıdığı hem de doğu kültüründen etkiler barındırdığı görülmektedir. İspanyol ve İtalyan Commedia dell'arte geleneği etkisinde kaleme aldığı eserlerini tesir (bilinçli taklit) yoluyla oluşturan yazarın daha sonraki süreçte yapı, teknik ve üslup özellikleri bakımından özgün bir edebi kinlik kazandığı söylenebilir. Buna göre bir tesir ve etki sürecinden geçen Molière, Commedia dell'arte geleneğine getirdiği yeni bakış açısı ve evrensel insan tabiatını yansıtan özgün karakter komedileriyle dünya çapında bir üne kavuşarak başta tesirinde kaldığı kültürler olmak üzere pek çok ülkeyi etkilemiştir.

Bu bağlamda, Molière ve Feraizcizade Mehmet Şakir'in, eserlerinde hem Doğu hem de Batı medeniyetlerinden çeşitli kültürlerin tesirinde kaldıkları; ancak bilinçli taklide geleneksel unsurların eklenmesiyle, benzerliğin etki boyutuna evrildiği ve netice itibarıyla her iki yazarın da özgün eserler kaleme aldıkları söylenebilir. Bu minvalde her iki yazarın da kendilerinden önceki tiyatro geleneklerinden aldıkları etkileri kendi kültürel bağlamlarında dönüştürdükleri görülmektedir. Diğer taraftan geleneksel Türk tiyatrosu dahilindeki ortaoyunu ve tuluat tiyatrosunda görülen Commedia dell'arte izleri değerlendirildiğinde İtalyan ve İspanyol etkilerinin, Molière vasıtasıyla edebiyatımıza kadar uzandığı yorumu yapılabilir. Buna göre tarihsel süreç bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde bütün medeniyetlerin karşılıklı bir etkileşim içerisinde olduğu ve iç içe geçmiş halkalar gibi birbirine bağlı olduğu değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akerson Erkman, F. (2015). *Edebiyat ve Kuramlar* (3. Basım). İthaki Yayınları.
- Akyüz, K. (1995). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (18. Basım). İnkılap Kitabevi.
- And, M. (1970). Duru Türkçe Yazmış Bir Tanzimat Molière'i. *Türk Dili*, 228, 436-442.
- And, M. (1972). *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aydın, K. (1999). *Karşılaştırmalı Edebiyat (Günümüz Postmodern Bağlamda Algılanması)* (2. Basım). Birey Yayınları.
- Aytaç, G. (2016). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*. Doğu-Batı Yayınları.
- Cuma, A. (2022). Karşılaştırmalı Edebiyat Meselesi – Kavram, Konum, Etki, Ekoller ve Yöntem. M. Taner Türk (Ed.) *Genel ve Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmaları III* içinde s.11-31. Çizgi Yayınevi.
- Feraizcizade, M. Ş. (1884). *İnatçı Yahut Çöpçatan*. Feraizcizade Matbaası.

- Kefeli, E. (2000). *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*, Kitabevi Yayınları.
- Molière, J. B. P. (1943). *Kibarlık Budalası* (Çev. Ali Süha Delilbaşı). Maarif Matbaası.
- Molière, J. B. P. (1944). *Sicilyalı Yahut Resimli Muhabbet* (Orhan Veli Kanık, Çev.). Maarif Matbaası.
- Molière, J. B. P. (2006). *Scapin'in Dolapları – George Dandin* (Ayberk Eray, Çev.). Mitos Boyut Yayınları.
- Nabi, Y. (1953). *Molière*. Varlık Yayınları.
- Özgü, M. (1974). Molière. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi (Molière Özel Sayısı)*, 5, 1-20.
- Paris Sosyetesinde Süleyman Ağa Etkisi. *NTV Tarih* 53/2013 (Haziran 2013): 38.
- Perin, C. (1944). *Fransız Edebiyatında Komedi ve Molière*. Rıza Coşkun Matbaası.
- Perin, C. (1946). *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*. Pulhan Matbaası.
- Sakallı, C. (2006). *Karşılaştırmalı Yazınbilim*. Seçkin Yayınevi.
- Yüksel, A. (2013). *Dram Sanatında Sınırları Zorlamak*. Mitos Boyut Yayınları.